

OSMANLI ARAŖTIRMALARI XXVII

NeŖir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XXVII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŖOĐLU'na
ARMAĐAN - III

FUZÛLÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ŞEKİL ARAYIŞLARI VE ŞEKİL YÖNÜNDEN TİPİK BİR TERKİB-BENDİ

*Cemâl KURNAZ - Halil ÇELTİK**

Giriş

"*Terkib-bent*", aynı vezindeki iki veya daha fazla "*bent nazım birimi*"yle yazılan "*çok kafiyeli*" nazım şekillerindedir.¹ Terkib-bentlerde iki genel kafiye örgüsü görülür. Nazım birimini oluşturan bentler, eğer muhammes, müseddes vb. musammatlardaki gibi mısra esasına göre düzenlenmişse, her bendin bütün mısraları birbiriyle kafiyelenir. Bentler eğer beyit esasına göre düzenlenmişse, bu durumda her bir bent gazel şeklinde de kafiyelenebilir. Temelde bu iki şekilde kafiyelenen bentlerin sonunda, onları birbirine bağlayarak terkib-bent nazım şeklini meydana getiren "*vasıta*" (bendiyye, terkib-hâne) isimli mısralar yer alır. Genel geçer örneklerle göre bu vasıtalar birer beyittir; ancak, vasıtası mısra veya dörtlük olan terkib-bentler de vardır.² Vasıtalar, bentlerden ve birbirlerinden farklı kafiyededir. Eğer vasıtanın kafiyesi her bentte değişmeden aynen tekrarlanıyorsa, bu durumda "*tercî-bent*" nazım şekli ortaya çıkar.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara

1 Terkib-bent hakkında geniş bilgi için bkz. Tahirü'l-Mevlevî 1973, 165-166; Sevük 1942; İlaydın 1964, 119-122; Tolasa 1986: 373; Dilçin 1992, 233-234; İpekten 1994, 101-103; Cengiz 1986, 395-411; Akün 1994; Yıldız 1996.

2 Vasıtaları ikişer beyitten oluşan bir terkib-bent için bkz. Çelebioğlu 1996, 230-240. Yayına hazırlanmış; ancak, henüz basılmamış olan kitabımızda, terkib-bent ve diğer nazım şekillerinin problemleri ve çözüm önerileri, örneklerle dayalı olarak genişçe ele alınmıştır.

Kısaca tanıtılan terki-bendin iki temel kafiye düzeni, üçer bentlik örnek-
lere göre, 1. tip için, "aaxaxavv bxbxbyy ccxczcz" 2. tip için, "aaaaavv
bbbbbyy cccccczz" düzeninde olur.

Murabba, muhammes gibi bentteki mısra sayısına göre isimlendirilen musammatlarda, şekil adı bentteki mısra sayısına göre belirlendiğinden, bir manzumede bütün bentlerin eşit uzunlukta olması zorunludur. Ancak, terki-bent ile benzer şekil olan tercî-bentlerde, bentlerdeki mısra sayısı değil; bentleri birbirine bağlayan vasıta mısra (lar)ının kafiye düzeni önemlidir. Tercî-bent ile terki-bendin şekil olarak birbirinden ayrılan yönü, vasıtaların kafiye düzeni-
dir. Tercî-bent ve terki-bendi, şekil yönünden muhammes, müseddes gibi bentteki mısra sayısına göre isimlendirilen diğer musammatlardan ayıran en temel özellik de yine vasıtaların kafiye yapısıdır. Bu sebeple terki-bent veya tercî-bent şeklindeki bir manzumede, bütün bentlerin eşit uzunlukta olması gerekmez. Çünkü bu iki nazım şeklini, bentteki mısra sayısı değil, bentleri birbirine bağlayan vasıtalar belirler. Bununla birlikte şairler, bentlerin eşit uzunlukta olmasına gayret göstermişlerdir.

Halil Erdoğan Cengiz, yapmış olduğu kapsamlı incelemesinde, bentlerin-
deki mısra sayıları değişen terki-bent ve tercî-bentler üzerinde durmuş, bent uzunlukları değişkenlik gösteren, Fars edebiyatında 5, Türk edebiyatında 23 şiir örneği tespit etmiştir.³ Türk edebiyatında terki-bent ve tercî-bentler üzerinde bir tez hazırlayan Recai Yıldız, söz konusu şiirlerin metinlerine de yer vermiştir.⁴ Bu örneklerde, şiirin birkaç bendini diğer bentlerine göre daha uzun veya kısa yazılmakta; meselâ beş bentlik bir terki-bendin son bendi dokuz, diğer bentleri sekiz beyit olabilmektedir. Araştırmacıların tespit ettiği bu şiirlerin bent uzunluklarının değişiminde belirli bir düzen görülmemektedir.

Fuzûlî'nin Terki-bendinin Şekil Özellikleri

Fuzûlî'nin metni aşağıda verilen şiiri, terki-bentlerdeki bent uzunluk-
larının farklı uzunluklarda olabileceğini ortaya koyan belki de en güzel ve en tipik örnektir. Fuzûlî'nin dikkatlerden kaçan söz konusu şiiri, divanında, 10, 8,

³ Cengiz 1986, 408-411.

⁴ Bkz. Yıldız 1996, 18, 25, 33, 39, 42, 50, 58, 61, 66, 69, 70, 73, 90, 99, 118, 120, 147, 185, 192, 196, 200, 208, 218.

10, 12, 14, 16 ve 18 mısralık bentlerden oluşan yedi bentlik bir şiir olarak kaydedilmiş, diğer kaynaklarda da aynı şekilde yer almıştır.⁵

Fuzûlî, sekiz bentlik bu terki-bendini, yukarıda işaret edilen gazel kafiyeli bentlerle yazmıştır. Kaynaklarda on mısralık veya beş beyitlik birinci bent olarak verilen bendin kafiye düzeni, "*aa pp bb xb rr*" biçiminde gösterilebilir.

İki mısra beyit nazım birimini, üç ve daha fazla mısra ise bent nazım birimini oluşturur. Fuzûlî'nin bu şiiri terki-bent olduğuna göre, her bendin en az üç mısradan meydana gelmesi gerekir. Ancak şiir, gazel kafiyeli bentlerden meydana geldiğinden, bentlerdeki mısra sayısı, beyit esasına göre, üç veya beş değil, dört mısra yani en az iki beyit olmak zorundadır. Bunu bilen Fuzûlî, şiirini dört mısralık bir bentle başlatmış ve her bentte mısra sayısını ikişer veya beyit sayısını birer arttırarak şiirine devam etmiştir.

On mısralık tek bent gibi kaydedilen "*aa pp bb xb rr*" kafiyeli mısralara dikkat edilirse, "*aapp*" kafiyeli dört mısralık bölüm, şiirin iki beyitlik birinci bendi; "*bb xb rr*" kafiyeli altı mısralık bölümse, terki-bendin üç beyitlik ikinci bendidir. Burada ilk üç beytin "*aa pp bb*" şeklinde bir mesnevi gibi kafiyelenip daha sonraki mısraların gazel kafiyesiyle devam etmesi, araştırmacıları yanıltmış olmalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu terki-bent, gazel kafiyeli bentlerden meydana gelmiş ve her bentteki beyit sayısı, bir önceki bende göre birer beyit arttırılarak devam ettirilmişdir. Bilindiği üzere gazel nazım şekli, bir matla beyti ve ilk mısraları serbest ikinci mısraları daima matla ile kafiyeli beyitlerden meydana gelir. Her ne kadar gazel nazım şeklinin beş beyitten başlayacağı varsayılır ve iki üç beyitlik gazeller nâ-tamam gazel olarak anılırsa da, nazım şeklinin oluşumu için, nazım biriminin kendisini bir defa tekrarının yeterli olduğu, nazım şeklinin en az iki nazım biriminden meydana geldiğinin hatırlanmasında fayda vardır.

Bu açıklamaya göre, Fuzûlî'nin terki-bendinin ilk bendi, gazelin matla beyti gibi düşünülebilir. İlk bentte matla beytine bir vasıta beyti eklenerek

5 Fuzûlî Divanı 1958: 51/XII. Söz konusu şiirin terki-bentlerin hacmiyle ilgili en önemli örneklerden olduğunu belirten Halil Erdoğan Cengiz, şiiri, metnini vermeden yedi bent olarak değerlendirip ilk bendi 10 beyit gösterir (Cengiz 1986, 411); Recai Yıldız da ilk bendi 10 beyit olarak verir: Bkz. Yıldız 1996, XIX ile 99.

"aapp" kafiye örgüsüyle terki b-bendin birinci bendi oluşturulmuştur. Şiirin kafiye düzeni incelendiğinde, bentlerdeki beyit sayısı itibarıyla birinci bendin "matla beyti + vasıta", diğer bentlerin ise, her bentte beyit sayısı birer arttırılmış "gazel + vasıta" beytinden meydana geldiği açıkça görülür. Tabii ki bentler birbirinden bağımsız olduğu için, her bentteki gazelin kafiyesi bir öncekinden farklıdır. İlk bent sadece matla beyti ve vasıttan oluştuğundan "aapp" şeklindeki kafiye düzeniyle mesneviye benzemiş; ancak, diğer bentler "bb xb xb" biçiminde devam etmiş ve gazel kafiyesi de ikinci bentten itibaren ortaya çıkmıştır.

Şiirin kafiye örgüsü, bentlere göre sırasıyla, birincide "matla + vasıta beyti", diğerlerinde ise "gazel + vasıta beyti" olmak üzere birer beyit ilâveyle şu şekilde gösterilebilir:

<i>bent</i>	<i>mısra/beyit</i>	<i>kafiye düzeni</i>	<i>bent yapısı</i>
1.	4 / 2	aa pp	matla+beyit
2.	6 / 3	bb xb rr	gazel+beyit
3.	8 / 4	cc xc xc ss	gazel+beyit
4.	10 / 5	dd xd xd xd tt	gazel+beyit
5.	12 / 6	ee xe xe xe ee uu	gazel+beyit
6.	14 / 7	ff xf xf xf xf ff vv	gazel+beyit
7.	16 / 8	gg xg xg xg xg gg yy	gazel+beyit
8.	18 / 9	hh xh xh xh xh hh zz	gazel+beyit

Yukarıdaki tabloyu daha anlamlı bir hâle getirmek için, her bentte değişen gazel kafiyesini dikkate almadan, her bir bendi tek bir gazel kafiyesine göre şu şekilde yeniden düzenlediğimizde, Fuzûlî'nin burada bilinçli bir şekilde yapmış olduğu şekil mimarisi, daha net biçimde ortaya çıkar. Şu kafiye tablosu incelendiğinde, birinci bendin matla beytiyle başladığı ve şiirin her bentte bir beyit uzatılmış gazellerin vasıta mısralarıyla birbirine bağlanarak yazıldığı görülür. Şair, bir merdiven gibi kurduğu bu şiirini, her bentte birer beyit yükselterek iki beyitten dokuz beyte kadar ilerletmiştir:

<i>bent</i>	<i>mısra/beyit</i>	<i>kafiye düzeni</i>	<i>bent yapısı</i>
1.	4 / 2	aa + bb	matla+beyit
2.	6 / 3	aa xa + cc	gazel+beyit
3.	8 / 4	aa xa xa + dd	gazel+beyit
4.	10 / 5	aa xa xa xa + ee	gazel+beyit
5.	12 / 6	aa xa xa xa xa + ff	gazel+beyit
6.	14 / 7	aa xa xa xa xa xa + gg	gazel+beyit
7.	16 / 8	aa xa xa xa xa xa xa + hh	gazel+beyit
8.	18 / 9	aa xa xa xa xa xa xa xa + ii	gazel+beyit

Kafiye örgüsünde açıkça belirtildiği gibi, Fuzûlî'nin bu terki-bendi, 10, 8, 10, 12, 14, 16, 18 mısralık yedi bentten değil; 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18 mısralık sekiz bentten meydana gelmiştir. Fuzûlî'nin benzer şekil ve anlam oyunları da dikkate alındığında bunun bilinçli bir tercih olduğu anlaşılır.⁶

Fuzûlî'nin Bazı Şiirlerinde Görülen Şekil Arayışları

Fuzûlî'nin divanı incelendiğinde, şairin bu terki-bendi dışında başka şiirlerinde de değişik şekil arayışları içerisinde olduğu görülür. Fuzûlî, dokuz bentlik bir "*terki-bendi*"nde, üç ayrı bentte başvurduğu şaşırtmacalı bir kafiye düzeniyle şiirinin "*müseddes*" gibi algılanmasına sebep olur. Onun bu terki-bendi, hem divanında hem de nazım şekillerini konu alan kaynaklarda müseddes örneği olarak gösterilir.⁷

Şiirin ilk bendinde "*gamem, elemem, kemem, muhteşemem*" sözcükleri kafiye oluşturur. Buradaki "-em" eki rediftir. Bundan sonra gelen vasıta beytinin kafiye kelimeleri "*alem, haşem*" olup redifsizdir. Dolayısıyla vasıta beyti, olması gerektiği gibi bentten ayrı kafiyededir. Fuzûlî, kafiyelerle ustaca oyna-

⁶ Fuzûlî birçok beytinde kelimeleri düzenli bir simetri ve geometrik yapı üzerine kurmuştur. Bkz: Dilçin 1992a: 77-114; Dilçin 1995: 157-202; Dilçin 2001.

⁷ Fuzûlî Divanı 1958, 447-451; Dilçin 1992, 227-230; Cengiz 1986, 365-366; İpekten 1994, 94; Keskin 1998, 215-217. Abdülbâkî Gölpinarlı, bu şiirin şeklini doğru tespit edip "*terki-bent*" olarak vermiştir (Gölpinarlı 1948: 327-329).

yarak bir göz yanılması meydana getirmiştir. Şair, bilinçli bir şekilde yer verdiği bu kafiye düzenini, dördüncü bentte "*hevâsı ile, belâsı ile, mâcerâsı ile, rızâsı ile, murâdum ile, i'tikâdum ile*" ve dokuzuncu bentte "*vefâ kılğıl, mâcerâ kılğıl, belâ kılğıl, duâ kılğıl, hâsıl, gâfil*" kelimeleriyle sürdürür. Görüldüğü gibi, şiirin esas bentleriyle vasıtaları arasında gerçekte kafiye birliği yoktur. Şiir, "*bbbbaa cccdd eeeff...*" biçimindeki kafiye örgüsüyle, "*müseddes*" değil; "*terkib-bent*"tir.⁸

Benem ki kâfile-sâlâr-ı kâr-bân-ı gamem
Müsâfir-i reh-i sahrâ-yı mihnet ü elemem

Hakîr bakma bana kimseden sağınma kemem
Fakîr-i pâdişehâsâ gedâ-yı muhteşemem

Sirişk taht-ı revândur bana vü âh alem
Cefâ vü cevr mülâzım belâ vü derd haşem

...

Sirişk-rîz gül-endâmlar hevâsıyla
Şikeste-hâl siyeh zülfler belâsıyla

Zamâne içre gam-ı aşk mâcerâsıyla
Hemîşe maslahatum özgeler rızâsıyla

Ne devr-i gerdiş-i gerdûn benim murâdum ile
Ne gâyet-i emelüm hüsn-i i'tikâdum ile

...

Fuzûlî eylediğün ahdüine vefâ kılğıl
Yeter şikâyet idüp şerh-i mâcerâ kılğıl

Vücûdunu hedef-i nâvek-i belâ kılğıl
Kamu cefâlara sabr eyleyüp duâ kılğıl

8

Nâilî'nin de, divanında müseddes olarak yazılmış; fakat, ilk bendi dışında Fuzûlî'ninki gibi kafiyelendiğinden terkib-bent olarak isimlendirilmesi gereken bir şiiri vardır. Şiirin dipnotundaki nüsha farklarından, bazı yazma nüshalarda "*terkib-bent*" olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır (İpekten 1970, 190/3).

*Kim ola dost rızâsı hemîn sana hâsıl
Rızâ-yı dostdur asl-ı temettu' ey gâfil*

Fuzûlî'nin yine "müseddes" olarak verilen başka bir şiiri,⁹ ilk bent vasıtalarla kafiyeli olmadığı ve vasita mısralarının kafiyesi müzdeviç olarak her bentte, bentlerden ayrı kafiyeye tekrarlandığı için, bu şiir, müseddes değil; "tercî-bent"tir. Vasıta beyti aynen tekrarlanmadığından "müzdeviç tercî-bent" de denilebilir. Şiirin müseddes olabilmesi için ilk bentteki "-end / -and" kafiyesinin bent boyunca devam edip diğer bent sonlarında da tekrarlanması gerekirdi.

*Dün sâye saldı başuma bir serv-i ser-bülend
Kim kaddi dil-rübâ idi refâtı dil-pesend*

*Güftâra geldi nâgeh açup la'l-i nûş-hand
Bir piste gördüm anda döker rîze rîze kand*

*Sordum meğer bu dürc-i dehendür didüm didi
Yok yok devâ-yı derd-i nihânun durur senün*

*Dün subh dem ki lâle vü nesrin salup nikâb
Gül çehresinden aldı perde-i hicâb*

*Gülzâra çıkdı seyr ile ol reşk-i âfitâb
Şebnem nisârın itdi yüküş lü'lü'-i hoş-âb*

*Bunlar nedür ne dürr-i Aden'dür didüm didi
Ephem Fuzûlî eşk-i revânun durur senün¹⁰*

⁹ Gölpınarlı 1948, 326-327; Fuzûlî Divanı 1958, 443-446; Tahirü'l-Mevlevî 1973, 109; Cengiz 1986, 361; Keskin 1998: 77-78.

¹⁰ Fuzûlî'nin bu şiirine, Gelibolulu Mustafa Âlî (Bkz: Aksoyak 1999: 389-390), Şeyh Gâlib (Bkz. Okçu 1993, 353/7) ve Müştak Baba (Bkz. Gündoğdu 1997, 171/131) "müseddes" başlığı ile birer nazire yazmıştır. Ziya Paşa'nın da Fuzûlî'ye "terkib-bent" bağılığıyla bir naziresi vardır (Göçgün 1987, 233-234). Tahir Olgun, Ziya Paşa'nın şiirinin "müzdeviç müseddes" olduğunu söyler (Tahirü'l-Mevlevî 1973, 166). Doğrusu tercî-bent olmalıdır.

Fuzûlî'nin, divanında "tercî-bent" adıyla kayıtlı¹¹ ve Halûk İpekten tarafından da tercî-bent örneği olarak verilen¹² yedi bentlik bir şiiri daha bulunmaktadır. Bu şiir, "aaaaaaaaAA bbbbbbbbbbAA ..." biçimindeki kafiye düzeniyle tercî-bent değildir. Şiir, bentteki mısra sayısına göre isim verilen musammatların özelliğine uygundur. Eğer bu bentler onar mısralık olsaydı, şiire rahatlıkla muaşşer denir ve karışıklık ortaya çıkmazdı. Her bentte on iki mısra bulunduğundan, şiirin nazım şekli, "on ikili" musammattır. Vasıta mısraları aynen tekrarlandığı için buna "mütekerrir on ikili" denilebilir. Şekil adı bentteki mısra sayısına göre belirlenen şiirlerin, muaşşerden uzunlarına on birli, on ikili gibi isim verilmemesi, bu yapıdaki şiirlerin tercî-bentlerle karışmasına yol açmıştır.¹³ Bu yanılgıda, musammat şekillerin muaşşerle tamamlandığı, terki ve tercîlerin bunların uzantısı olarak ortaya çıktığı gibi bir görüşün de rol oynadığını sanmaktayız.

*Ben kimem bir bî-kes ü bî-çâre vü bî-hânumân
Tâli'üm âşüfte ikbâlüm nigûn bahtum yaman*

*Nemli eşkümden zemîn memlû ünümden âsumân
Âh u nâlem nâvek ü peyveste ham kaddüm kemân*

*Tîr-i âhum bî-hatâ te'sîr-i nâlem bî-gümân
Muttasıl gam-hâne-i sînemde yüz gam mihmân*

*Kanda bir gam itse benden istesünler ben zamân
Yok bana kayd-ı belâ vü dâm-ı mihnetden emân*

*Çıkdı cân gönlümde endûh u gam ü mihnet hemân
Ey benüm cânım sen ü gönlüm seniinle şâdmân*

*Sensüz olman ayrı mihnetden belâdan bir zamân
El-amân hicrân belâ vü mihnetinden el-amân*

11 Gölpınarlı 1948: 331-333; Fuzûlî Divanı 1958, 431-437.

12 İpekten 1994, 109.

13 Halil Erdoğan Cengiz, daha önce bu gibi şiirlere dikkat çekmiştir (Bkz. Cengiz 1986, 395). Yakında yayınlanacak olan kitabımızda, terki-bent ve tercî-bent olmayan 11'li, 12'li, 14'lü, 16'lı musammat şekillerle yazılmış örnekler tespit edilip değerlendirilmiştir.

...

*Fakr aşk içre Fuzûlî izz ü câhumdur benüm
Şîve-i mihr ü muhabbet resm ü râhumdur benüm*

*Derdümi sâbit kılan uşşâka âhumdur benüm
Âh bu da'vîde bir âdil güvâhumdur benüm*

*Gerçi gam maksûdı katl-i bî-günâhumdur benüm
Gam değül çün künc-i mey-hâne penâhumdur benüm*

*Dergeh-i pîr-i mugan ümmîdgâhumdur benüm
Ben anun bir çâkeri ol pâdişâhumdur benüm*

*Ey ki her cürm olsa lutfun öZR-hâhumdur benüm
Ayıran senden beni baht-ı siyâhumdur benüm*

*Sensüz olman ayrı mihnetden belâdan bir zamân
El-amân hicrân belâ vü mihnetinden el-amân*

Fuzûlî'nin Terkib-bendinin Tür Özellikleri

Fuzûlî'nin yazımıza konu olan terkib-bendinde dikkat çeken başka bir husus da, şiirin divan tertibindeki yeridir. Fuzûlî, divanına şekil olarak kasidelerle başlamış, gazellerden sonra musammat şekillere yer vermiştir. Ancak burada incelenen şiirini divanın başında bulunan "Kasideler" bölümüne koymuştur. Üstelik bu bölümde methiye amaçlı bir de tercî-bent vardır. Bununla beraber, divanda ayrıca, başka terkib-bent ve tercî-bentlerin yer aldığı bir musammatlar bölümü de bulunmaktadır.

Fuzûlî bu şiirini, "*Terkib-Bend der-Medh-i Sultân Süleymân*" başlığından anlaşılacağı üzere, Kanunî'yi övmek amacıyla "*methiye türü*"nde ve "*terkib-bent nazım şekli*"yle yazmıştır.

Bilindiği üzere, klasik divan tertibinde şiirler genellikle nazım şekillerine göre sıralanır ve kasideler divanın başında bulunur. Fuzûlî, bu şiiriyle yine bu bölümde yer alan tercî-bendini kaside kabul ediyorsa, kasideyi bir nazım şekli değil de; bir "*nazım türü*" olarak kabul etmiş demektir. Kasidenin, genellikle şekil olarak gazele benzer ve birini övmek için yazılmış şiirler diye tanımıyla

Fuzûlî'nin bu tertibi arasında paralellik vardır. Bir bakışta gazel ile murabba, murabba ile müseddes ayrılabilirken aynı uzunluktaki bir gazel ile kasidenin, metni okunmadan hangisinin gazel, hangisinin kaside olduğuna karar vermek zordur. Şairin terhib-bent şeklinde yazdığı bu şiirini kasideler bölümüne koyması, üzerinde ayrıca durulmaya değer bir konudur.

Bu şiir, kompozisyon bakımından kasidelerdeki konu bölümlmelerine sahiptir. Ancak içerik olarak kasideden ayrılan bir tarafı da vardır. Kasidelerde genelde birer tane nesip ve methiye bulunmasına karşılık, burada üç nesip ve üç methiye yer almıştır.

Şiirin ilk üç bendi "*ne hoştur*" sözleriyle başlar. Tek bent olarak gösterilen ilk on mısraın kafiye örgüsü yanında, şiirin anlam yapısı da "*ne hoştur*" diye başlayan bu üç bölümün, birbirinden ayrı üç bent olduğunu gösterir.

Nesip özelliği gösteren ilk bentlerde sevgiliye kavuşma, misafirin yolculuğu ve av üzerinde durulur. Bu üç bent, konu bakımından üç ayrı nesip gibidir. Şiirin 4, 5, 6. bentleri Kanunî'nin anlatıldığı methiye, yedinci bendi hasb-i hâl ve son bendi de padişaha iyi dileklerin sunulduğu dua bölümüdür. Görüldüğü üzere, şiirin ilk üç bendi nesip, onu takip eden sonraki üç bendi de methiye tarzında düzenlenmiş, son iki bent de hasb-i hâl (bu bölüm, kasidelerde şairin kendisini anlattığı fahriyeyi hatırlatmaktadır) ve duaya ayrılmıştır.

Şiirin nesip bölümleri "*ne hoştur*" şeklinde nesipte dile getirilen konuyu öven bir giriş cümlesiyle başlarken; sultanın övgüsüne ayrılan methiye bölümleri ise, sultanın sıfatlarıyla başlamıştır.

Birinci methiye bölümünde, bendin her bir beyti, anlamı kendi içinde tamamlanan birer cümleden meydana gelir. İkinci methiye bendinde cümlelere yer verilmez, bütün bent sultanın özelliklerinin, sıfatlarının sıralandığı uzunca bir cümleden oluşur. Üçüncü methiye bölümünde ise tek cümleden oluşan 9. ve 10. mısralar hariç, her mısra kendi içinde anlamı tamamlanan birer cümleden meydana gelir.

Bu terhib-bentteki üç methiye bölümünün cümle yapısı birbirinden farklıdır. Birinci methiye bendinin her beyti bir cümledir; ikinci methiye uzunca tek bir cümleden oluşur, üçüncü bentte ise her mısra bir cümledir. Bu bentlerden birincisinde devrik cümleler kurulmuştur. Her mısraı cümle olan üçüncü methiye bendindeki cümleler kurallı olup kafiye kelimeleri fiillerden seçilmiştir.

Şairin kendisini anlattığı yedinci bentte her mısra birer devrik cümleden meydana gelmiş, son bent olan dua bölümünde bir iki beyit hariç, her beyit birer kurallı cümle hâlinde yazılmıştır.

Sonuç

Fuzûlî'nin burada ele alınan terkiib-bendi, kaynaklarda belirtildiği gibi yedi değil, sekiz bentten meydana gelmiştir. Şiirin, kaynaklarda beş beyit / on mısra olarak verilen ilk bendi, aslında "*matla+vasıta*" ve "*gazel + vasıta*" olmak üzere, ilki iki ve ikincisi üç beyitten oluşan iki ayrı bent olarak yazılmalıdır.

Fuzûlî'nin merdivene benzer şekilde ilerleyen bu şiiri, terkiib-bentlerde bentlerin mısra sayılarının her zaman birbirine eşit olması gerekmediğinin en güzel göstergesidir. Şiir, bu sistemli yapısıyla, farklı uzunluktaki bentlerden oluşan terkiib-bentler içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Ayrıca onun divanda, kasideler arasında bulunması, kaside teriminin, *şekil* yanında *tür* anlamında da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Şairin bu örneklerde alışılmamış kafiye düzenlerine yer vererek yeni şekiller deneyip geleneği zorladığı; ancak, yaptıklarının yeterince anlaşılıp doğru şekilde isimlendirilmediği söylenebilir.

Metin

Fuzûlî'nin yukarıda şekil ve muhtevasına değinilen tipik terkiib-bendinin metni şöyledir:

TERKİB-BEND DER-MEDH-İ SULTÂN SÜLEYMÂN

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

I

Ne hoşdur elde gül-gûn câm başda ışk sevdâsı

Gönülde vasl zevki cânda cânânlar temennâsı

Gönül bir kaç zamân endûh-ı hicrân ile zâr itmek

Yine âheng ile âheng-i bezm-i vasl-ı yâr itmek

II

Ne hoşdur ol müsâfir kim sefer azmini cezm eyler
Dutup râh-ı tevekkül menzil-i maksûda azm eyler

Bulup sûdun seferden kesb idüp ser-mâye-i işret
Dönüp mülkine her menzilde bir tedbîr-i bezm eyler

Ferah-nâk eyle kim her nâzenîn şeh-bâz-ı sayd-efken
Alır saydın olur hoş-vakt ü hurrem mâil-i mesken

III

Ne hoşdur âşiyândan dem-be-dem şeh-bâz pervâzı
Şikâr üzre hevâ dutmakda olmak çerh hem-râzı

Urup minkâr açup çengâl dökmek saydlar kanın
Yetürmek kebk ü dürrâc ü tezerve şeh-per âvâzı

Alandan sonra saydın şâd meyl-i âşiyân itmek
Nice kim feth idüp mülk-i Fireng'i server-i gâzî

Safâ vü zevk ile meyl-i nigâristân-ı Rûm itmiş
Hilâfet tahtını müstakdim-i feyz-i kudûm itmiş

IV

Zihî Sultân-ı rûşen-rây mülk-ârâ-yı deryâ-dil
Ki tevfik-i zafer ikbâle kılmuş cevherin kâbil

Binâ-yı ihtimâmından dem-â-dem olmasa muhkem
Tilism-ı dîn-i hak tuğyân-ı küfr ile olur bâtil

Ulûvv-i iktidârından pey-â-pey bulmasa revnak
Olur nakş-ı saâdet safha-i eyyâmdan zâil

Şeh-i dünyâ vü dîn Sultan Süleymân şâh-ı âdil-dil
Rızâsın saklayan hem dîn ü hem dünyâ kılur hâsıl

Havâdis define âlemde kâdir pâdişâh oldur
Penâh isterse âlem Husrev-i âlem-penâh oldur

V

*Harâm-i Hak çerâğı saltanat şem'-i şebistânı
Riyâz-ı adl servi evc-i rahmet mâh-ı tâbânı*

*Hilâfetde velâyet ehliniün himmetlü serdârı
Velâyetde hilâfet tahtınun devletlü sultânı*

*Sikender tahtınun ikbâl ile makbûl Dârâ'sı
Süleyman mülkiniün isbât ile vâris Süleymân'ı*

*Melâz-ı memleket memdûh-ı millet mazhâr-ı rahmet
Her âfet refi her gam çâresi her derd dermânı*

*Şerâat zîveri dîn revnakı İslâm âyîni
Mürüvvet menba'ı insâf deryâsı kerem kânı*

*Ki her kim her dil ile her ne vasfın kılrsa ezbûndur
Ana benzer şeh-en-şeh görmemiş tâ devr-i gerdûndur*

VI

*Şeh-en-şâhî ki gerdûn dergeh-i kadrine çâkerdür
Cemî'-i müddeâsı feyz-i devletden müyesserdür*

*Ne fermân kim kılursa Hak rızâsına mutâbıkdur
Ne yan kim azm kılrsa bahtına tevfik rehberdür*

*Fezâ-yı bârgâh-ı adliniün a'yân-ı makbûli
Ser-â-ser her biri adline bir pâkîze mazherdür*

*Mukaddem cümleden ol server-i sâhib-saâdetdür
Ezelden tîneti insâf u adl ile muhammerdür*

*Nizâmü'l-izz ü ve'l-ikbâl Sultan Veys-i rûşen-dil
Ki dârü'l-mülk-i Rûm envâr-ı adliyle münevverdür*

*Gönül vakt oldu ol kutb-ı zamân devrinde izhâr it
Ne maksad kim zamânlar bâtın-ı pâkinde muzmerdür*

*Adâlet tînetiniün tarzını ol pâk-tenden sor
Nübüvvet hırkasının zevkini Veysü'l-Karen'den sor*

VII

*Şehâ cennet dilerdüm Hak müyesser kıldı didârun
Umardum nûr-ı rahmet rûzı oldu şem'-i ruhsârun*

*Murâdum Ka'be idi tavf-ı dergâhun nasîb oldu
Çekerdüm la'l için hasret irişdi sem'e güftârun*

*Kıldardum ârzû Hak'dan kilîd-i mahzen-i maksûd
Görüldi dîde-i ümmîdüme dest-i güher-bârun*

*Safâ-yı tal'atun mahv itdi gönlümden elem nakşın
Muâlec oldu hâtır kalmadı teşvîşi bîmârun*

*Tarîk-i izz ü ikbâli yitirmişdüm olup gâfil
Beni gaflet yuhusundan uyardı baht-ı bîdârun*

*Ne tâat ecridür yâ ne duâ te'sîridür yâ Rab
Ki matlûbı müyesser oldu mihnetsüz taleb-kârun*

*Fuzûlî hüsn-i etvâr ile olmuş kurbuna mâil
Budur te'sîri âlemde hemîşe hüsn-i etvârun*

*Safâ-yı niyyet ile yok duâ kılmakda taksîri
Duâ olsa riyâsız böyledür elbette te'sîri*

VIII

*Binâ-yı devletün tâ devr-i gerdûn-vâr var olsun
Medâr itdükçe âlem devletün âlem-medâr olsun*

*Serây-ı himmetün kim halka salmış sâye-i rahmet
Esâsı nusret ü feth ile dâim üstüvâr olsun*

*Metâ'-ı irtifâ'-ı kadrüne bîm-i havâdisden
Hemîşe devlet-i tevfik-i Hak hısn-ı hisâr olsun*

*Tamâmî-i umûrun her cihetden mûcib-i tahsîn
Cemî'-i hidmetün manzûr-ı ayn-ı i'tibâr olsun*

*Sen olgıl erc-mend-i mülk düşmen kayd-ı gam çeksün
Sen olgıl ser-bülend-i dehr hâsid hâr ü zâr olsun*

*Fezâ-yı buk'a-i Bağdâd adlinden olup rûşen
Mizâc-ı pâkine âb ü hevâsı sâz-kâr olsun*

*Serîr-i hükm-i Burc-ı Evliyâ senden bulup zîver
Safâdan her günü nevrûz u her faslı bahâr olsun*

*Senün vasfunla gün günden bulupdur revnakın nazmum
Benüm nazmumla vasfun vird-i ehl-i rûzgâr olsun*

*Zebân oldukça bir dem gitmesün zikrün zebânumdan
Hayâl-i hizmetün mahv itmesün Hak levh-i cânnumdan¹⁴*

Kaynaklar

- Aksoyak, İsmail Hakkı. 1999. "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni." Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Akün, Ömer Faruk. 1994. Divan Edebiyatı. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 9, İstanbul.
- Aydemir, Yaşar. 2002. Türk Edebiyatında Kaside. *Bilig*, 22 (Yaz).
- Cengiz, Halil Erdoğan. 1986. Divan Şiirinde Musammatlar. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül).
- Çavuşoğlu, Mehmed. 1986. Kaside. *Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül).
- Çelebioğlu, Âmil. 1996. *Muhammediye I-II*. MEB, İstanbul.
- Dilçin, Cem. 1986. Divan Şiirinde Gazel. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül).
- Dilçin, Cem. 1992. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. 2.bs., TDK, Ankara.
- Dilçin, Cem. 1992a. Fuzûlî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği. *Türkoloji Dergisi*, c. X, 1 (Ankara).
- Dilçin, Cem. 1995. Fuzulî'nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses Söz ve Anlam Düzeni. *Journal of Turkish Studies (TUBA): Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı - Hâtıra Sayısı I*, vol. 19.
- Dilçin, Cem. 2001. *Studies on Fuzuli's Divan*. Harvard University.
- Fuzûlî Divanı*. 1958. Haz. Kenan Akyüz - Sedit Yüksel - Müjgân Cunbur - Süheyl Beken. Türkiye İş Bankası, Ankara.

14 Fuzûlî Divanı 1958: 51/XII.

- Göçgün, Önder. 1987. *Ziya Paşa'nın Hayatı - Eserleri - Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. 1948. *Fuzûlî Divanı*. İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Gündoğdu, Mehmed Kemâl. 1997. *Müştak Baba*. MEB, İstanbul.
- İlaydın Hikmet. 1964. *Türk Edebiyatında Nazım*. 4. bs. İstanbul.
- İpekten, Halûk. 1970. *Nâilî-i Kadîm Divanı -Edisyon Kritik-*. MEB, İstanbul.
- İpekten, Halûk. 1994. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Keskin, Ayşe Tûba. 1998. "Türk Edebiyatında Müseddes." Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Muallim Nâci. 1996. *Edebiyat Terimleri-Istılâhât-ı Edebiyye*. Haz. A. Yekta Saraç. İstanbul.
- Okçu, Naci. 1993. *Şeyh Galib I*. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Sevük, İsmail Habib. 1942. *Edebiyat Bilgileri*. İstanbul.
- Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun). 1973. *Edebiyat Lügati*. Haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Tolasa, Harun. 1986. 18.yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin Istılâhâtü'ş-Şi'riyyesi II. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV.
- Yıldız, Recai. 1996. "Türk Edebiyatında Terkîb-Bend ve Tercî-Bendler (XIII-XVI. yy)." Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.